

10. Maslova T. M. O problemah zdorovya studentov // *Psichologicheskoe zdorove i obrazovanie lichnosti: sbornik nauchnykh trudov / nauchn. red. T. V. Levkova, otv. red. T. M. Maslova. Birobidzhan: GOUVPO «DVGSGA», 2010. S. 61—65.*

MPНТИ 378.015.3

<https://doi.org/10.51889/2959-5967.2025.84.3.006>

Дауткалиева П.Б., ^{1*} Куралбаева А.А.² Абдуллина Г.Т.²

Танабаева Г.Т.³ Турмаханова С.А.³

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті (Алматы, Қазақстан)

²Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті (Түркістан, Қазақстан)

³Ө.Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті
(Шымкент, Қазақстан)

СТУДЕНТТЕРДІҢ КӘСІБИ МОТИВАЦИЯСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ КОМПОНЕНТТЕРДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада қазіргі студенттердің кәсіби мотивациясын қалыптастыру процесінде құрылымдық компоненттердің рөлі қарастырылады. Бұл мәселе қазіргі заманғы жоғары білім беру теориясы мен практикасындағы ең маңызды және күрделі мәселелердің бірі болып қала береді. Осы уақытқа дейін отандық ғылыми дәстүрде кәсіби мотивация мәселелері көбінесе жеке тұлғаның мотивациялық саласының динамикасына бағытталған оқу мотивациясы, кәсіби өзін-өзі анықтау және өзін-өзі жүзеге асыру аясында зерттелді.

Кәсіби мотивацияны зерттеудің негізгі аспектісі-оның тұрақтылығы, оған мамандық таңдау себептері тікелей әсер етеді. Кәсіптік даярлыққа мотивация мектеп жылдарында қалыптасқан оқуға деген көзқарастың, мамандық таңдаудың (кәсіптік бағдар берудің) және академиялық үлгерім деңгейінің әсерінен қалыптасады. Оқу және кәсіби мотивацияның тығыз байланысын ескере отырып, оқу іс-әрекетінің мотивтерін талдау ерекше маңызды болып табылады. Сондай-ақ, жұмыста педагогикалық мамандықтар студенттерінің кәсіби бағыттылығының ерекшеліктерін талдау ұсынылған, бірқатар әдістемелер педагогикалық мамандықта оқып жатқан студенттерге жүргізіліп, нәтиже көрсеткіштері талданған.

Түйін сөздер: мотивация, кәсіби мотивация, танымдық мотив, бәсекелік мотив.

Дауткалиева П.Б.^{1*}, Куралбаева А.А.² Абдуллина Г.Т.²

Танабаева Г.Т.³ Турмаханова С.А.³

¹Казахский Национальный Педагогический университет им. Абая (Алматы, Казакстан)

²Международный казахско-турецкий университет имени Кожы Ахмета Яссауи
(Туркистан, Казахстан)

³Южно Казахстанский педагогический университет имени О.Жанибекова
(Шымкент, Казакстан)

ОСОБЕННОСТИ СТРУКТУРНЫХ КОМПОНЕНТОВ В ФОРМИРОВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ

Аннотация

В данной статье рассматривается роль структурных компонентов в процессе формирования профессиональной мотивации современных студентов. Эта проблема остается одной из самых важных и сложных в современной теории и практике высшего образования. До сих пор в отечественной научной традиции вопросы профессиональной мотивации изучались в основном

в рамках учебной мотивации, профессионального самоопределения и самореализации, ориентированной на динамику мотивационной сферы личности.

Основным аспектом изучения профессиональной мотивации является ее устойчивость, на которую непосредственно влияют причины выбора профессии. Мотивация к профессиональной подготовке формируется под влиянием сложившегося в школьные годы отношения к учебе, выбора профессии (профориентации) и уровня академической успеваемости. Учитывая тесную связь учебной и профессиональной мотивации, анализ мотивов учебной деятельности имеет особое значение. Также в работе представлен анализ особенностей профессиональной направленности студентов педагогических специальностей, проведен ряд методик для студентов, обучающихся по педагогической специальности, проанализированы показатели результатов.

Ключевые слова: мотивация профессиональная, познавательный мотив, мотив соперничества.

Dautkalieva P.B., ^{1} Kuralbayeva A.A.² Abdullina G.T.² Tanabayeva G.T.³ Turmakhanova S.A.³*

¹ *KazNPU named after Abaya (Almaty, Kazakhstan)*

² *International Kazakh-Turkish University named after Kozha Akhmet Yassawi (Turkistan, Kazakhstan)*

³ *O.Zhanibekov South Kazakhstan Pedagogical University (Shymkent, Kazakhstan)*

FEATURES OF STRUCTURAL COMPONENTS IN THE FORMATION OF PROFESSIONAL MOTIVATION OF STUDENTS

Abstract

This article examines the role of structural components in the formation of professional motivation of modern students. This problem remains one of the most important and complex in the modern theory and practice of higher education. Until now, in the Russian scientific tradition, the issues of professional motivation have been studied mainly within the framework of educational motivation, professional self-determination and self-realization, focused on the dynamics of the motivational sphere of the individual.

The main aspect of studying professional motivation is its sustainability, which is directly influenced by the reasons for choosing a profession. Motivation for professional training is formed under the influence of the attitude to study that developed during school years, the choice of profession (career guidance) and the level of academic achievement. Given the close relationship between academic and professional motivation, the analysis of educational motives is of particular importance. The paper also presents an analysis of the features of the professional orientation of students of pedagogical specialties, a number of methods for students studying in the pedagogical specialty, and analyzes the indicators of results.

Keywords: motivation, professional motivation, cognitive motive, competitive motive

КІРІСПЕ Мотивация құрылымында дәстүрлі түрде үш негізгі компонент бөлінеді: қажеттіліктер, мотивтер және мақсаттар. Қажеттіліктер адамның белсенділігінің қайнар көзі ретінде қызмет етеді, мотивтер оның мінез-құлқының бағытын анықтайды, ал мақсат осы әрекетке бағытталған түпкілікті нәтиже болып табылады. Осы компоненттердің әрқайсысының мағынасын толығырақ қарастыратын боламыз.

Қажеттілік білім алушы студенттердің белгілі бір объектілерге және оның өмір сүруі, дамуы үшін қажет және кез-келген іс-әрекеттің негізгі көзі болып табылатын шындық құбылыстарына деген қажеттілігінің немесе тәуелділігінің жай-күйі ретінде түсініледі. Қажеттіліктердің жіктелуі әр түрлі және әр түрлі негізде жүргізілуі мүмкін: Іс-әрекет саласы бойынша: еңбек, таным, қарым-қатынас, recreation қажеттіліктері. Нысан бойынша: материалдық, рухани, этикалық, эстетикалық. Функционалдық рөл бойынша: басым және екінші, тұрақты және жағдаяттық. Субъект бойынша: жеке, топтық, ұжымдық, қоғамдық. Сонымен қатар, деңгейі бойынша: өмір-

лік (өмірлік), әлеуметтік, рухани. Мазмұны бойынша (А. Маслоу негізінде): физиологиялық, қауіпсіздік, сүйіспеншілік пен тиесілілік, құрмет, өзін-өзі таныту. Қажеттіліктердің дамуы мен өзгеруі оларды жүзеге асыру процесінде жүреді. Бұл хабардарлықтың нәтижесі және іс-әрекетке нақты ынталандыру мотив болып табылады. Мотив мотивацияның келесі құрылымдық құрамдас бөлігі болып табылады. Отандық және шетелдік психологтардың ұзақ зерттеу тарихына қарамастан, бұл тұжырымдаманың бірыңғай қабылданған анықтамасы әлі күнге дейін жоқ, ал қажеттілік пен импульс категориялары анағұрлым айқын дамыған. Кәсіби қызмет контекстінде кәсіби мотиваци күрделі, динамикалық білім беруді білдіреді. Ол кәсіби қызметті игеру және жүзеге асыру үрдісінде адамның мақсатты белсенділігін ынталандыруға, бағыттауға және қолдауға жауап беретін психологиялық үрдістер мен құбылыстардың бүкіл жүйесін қамтиды [1].

ӘДЕБИЕТКЕ ШОЛУ Кәсіби мотивацияның мазмұнды және динамикалық жақтарын талдауды оның негізгі құрылымдық компоненттерінің объективі арқылы жүргізген дұрыс деп саналады: құндылық-семантикалық, когнитивті және эмоционалды. Бітіруші курс студенттерінің оқу және кәсіби мотивтерінің құрылымын зерттеу келесі дей қорытындыларды тұжырымдауға мүмкіндік береді. Кәсіби мотивтер кәсіби өзін-өзі анықтаудың орталық факторы ретінде әрекет етеді және университетте оқу үрдісінде айтарлықтай өзгеріске ұшырайды. Оқытудың бастапқы кезеңдерінде мотивациялық құрылымда білімді маман және өз ісінің хас шебері болуға деген ұмтылыс басым болады. Оқуды аяқтар кезде диплом алу және тандалған мамандықтың көмегімен тұрақты болашақты қамтамасыз ету мотивтері жиі алдыңғы қатарға шығады. Студенттердің кәсіби мотивациясының құрылымын қалыптастыру университеттің білім беру ортасының, сондай-ақ оқу барысында игерген білім мен кәсіби тәжірибенің тікелей әсерінен болады. Бұл мәселені тереңірек зерттеуге Ш.К. Рыспаева елеулі үлес қосты, ол кәсіби мотивацияны мамандық таңдауды және осы мамандыққа байланысты қызметті ұзақ уақыт орындауды анықтайтын мотивтердің жиынтығы ретінде анықтайды. Автор өз еңбектерінде педагогикалық салада кәсіби мотивацияны қалыптастыруға әсер ететін бірнеше әдістерді бөліп көрсетеді [2].

Оқу үрдісін оңтайландыру. Оқу үрдісі болашақ педагогтердің кәсіби мотивациясын дамытудың негізгі шарты болып табылады. Ол үшін оқу жоспарларын әзірлеу және оның қалыптасуына мақсатты түрде әсер ететін сабақтарды ұйымдастыру қажет. Маңызды аспект-пәндердің мазмұнын саралау, мысалы, арнайы әдістемелік әдістерді қолдану арқылы (мысалы, әр сабақты мотивациялық дәйексөзден бастау), бұл олардың бірегейлігі мен практикалық маңыздылығын көрсетеді.

Материалдың кәсіби бағытына баса назар аудару. Студенттерге алынған теориялық білімді олардың болашақ кәсіби қызметінде қайда және қалай қолдануға болатындығын көрсету қажеттілігі туындайды. Білім алушылардың зерттелетін материалдың маңыздылығы туралы ішкі сұранысына жауап бере отырып, бұл әдіс алдыңғысымен тығыз байланысты және пәндерді саналы түрде игеруге әсер етеді.

Келесіде педагогикалық практиканы ұйымдастыру орын алады. Практикалық іс әрекет кәсіби даярлықтың special элементі болып табылады және кәсіби мотивацияны сәтті қалыптастырудың негізгі шарттарының бірі болып табылады. Тәжірибе барысында алынған білім сынақтан өтеді және педагогикалық кәсіптің нақты аспектілері туралы түсінік қалыптасады, бұл оның болашақ жетістігін тікелей анықтайды.

Оқу мотивациясы мотивацияның нақты түрі, оқу іс-әрекетіне тән деп түсініледі. Осы саланың танымал маманы, психолог А.К. Маркова атап өткендей, ілімнің мотивациясы статикалық емес, динамикалық білім болып табылады. Ол үнемі дамып келе жатқан, өзара әрекеттесетін және өзара әсер ететін, жаңа комбинацияларды құрайтын мотивтер жиынтығынан тұрады. Осылайша, мотивацияның қалыптасуы-бұл оқуға деген оң көзқарастың күшеюі немесе теріс көзқарастың әлсіреуі ғана емес, сонымен қатар ішкі мотивтерге негізделген мотивациялық аумақ құрылымының сапалы күрделенуі деп түсініледі [3].

Оқу мотивациясын оқу ім әрекетін жүзеге асыруға бағытталған күш-жігерді бастайтын, бағыттайтын және қолдайтын процесс ретінде анықтауға болады. Бұл әртүрлі мотивтерді,

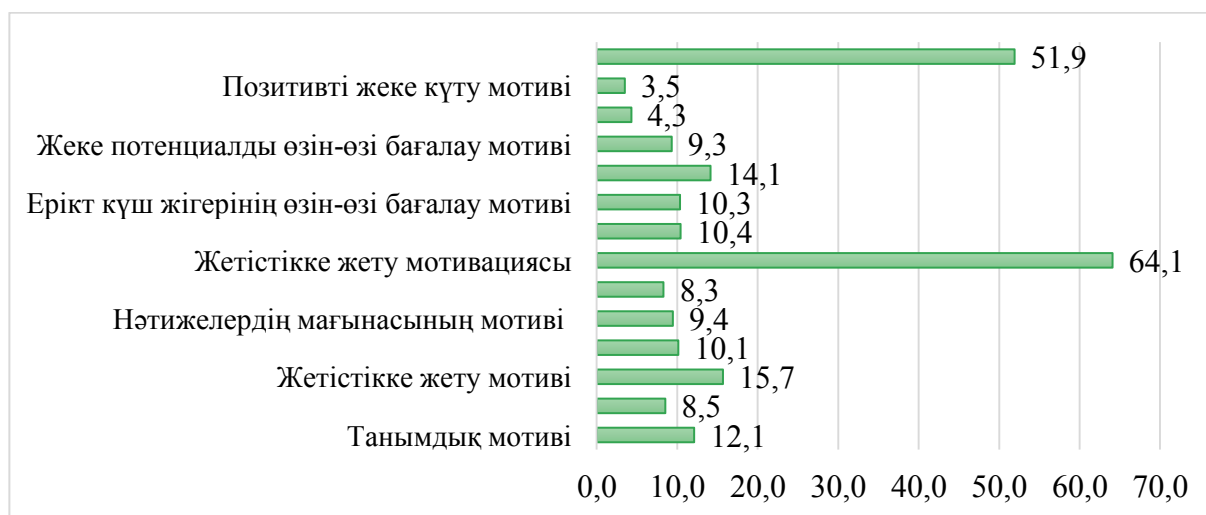
мақсаттарды, қандай да бір орын алатын сәтсіз жағдайларға мінез-құлық реакцияларын, студенттердің табандылық деңгейі мен мүдделерін қамтитын күрделі, көп компонентті жүйе.

Педагог оқытушы оқыту және тәрбиелеу бойынша практикалық қызметті жүзеге асыратын білім алушыларға тікелей әсер ететін негізгі тұлға болып табылады. Оның рөлі білім беруде ғана емес, сонымен қатар білім алушылардың жеке басын қалыптастыруда. Осыдан болашақ оқытушылардың кәсіби мотивациясын қалыптастыру - біздің зерттеуіміздің басты тұжырымдамасы анықталады. Бұл процесс педагогикалық мамандықты таңдауды және ондағы шебер педагог болуға ұмтылуды анықтайтын ішкі талпыныстардың, құндылықтардың және тұрақты кәсіби бағдарлардың күрделі жүйесінің мақсатты қалыптасуы ретінде қарастырылады [4].

ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕРІ МЕН МАТЕРИАЛДАРЫ. Студенттердің оқу мотивациясы құрылымының ерекшеліктерін зерттеу үшін осы зерттеуде О.П. Елисеев әзірлеген "мотивация құрылымы" психодиагностикалық әдістемесі қолданылды. Зерттеу барысында эмпирикалық мәліметтер алынды, олардың сандық және сапалық көрінісі сәйкесінше 1-кестеде және 1-суретте көрсетілген.

1-кестеде субъектілердің мотивациялық құрылымының әртүрлі компоненттерінің ауырлығын сипаттайтын сандық көрсеткіштер көрсетілген.

1-сурет осы алынған деректердің графикалық көрінісін қамтамасыз етеді, бұл салыстырмалы талдауды көрнекі түрде жүргізуге және зерттелетін үлгінің мотивациялық құрылымындағы негізгі тенденцияларды анықтауға мүмкіндік береді.

Сурет 1 – Педагогикалық мамандық студенттерінің мотивациясының құрылымы (орт. ариф.)

Кесте 1. Педагогикалық мамандық студенттерінің мотивация құрылымының жиілігін талдау нәтижелері (%)

	Жоғары көрсеткіш	Орташа	Төмен көрсеткіш
Танымдық мотиві	47.6	49,0	3.5
Бәсекелік мотиві	32.9	59.4	7.7
Жетістікке жету мотиві	54.5	40.6	4.9
Ішкі мотив	39.9	53.1	7.0
Нәтижелердің мағынасының мотиві	31.5	63.6	3.5
Тапсырмалардың күрделілігінің мотиві	36.4	53.1	10.5
Жетістікке жету мотивациясы	40.5	53.1	6.4
Инициация мотиві	40.6	53.8	5.6
Ерік күш-жігерінің өзін-өзі бағалау мотиві	42,0	53.1	4.9
Ерік күшіне өзін-өзі жұмылдыру мотиві	60.8	36.4	2.8

Жеке потенциалды өзін-өзі бағалау мотиві	35,0	59.4	5.6
Жұмысты жеке түсіну мотиві	9.1	83.2	7.7
Позитивті жеке күту мотиві	9.1	78.3	12.6
Қарым-қатынас мотивациясы	32.8	60.7	6.5

Келесі кезекте, жетістікке жетудегі сотивациясының ішкі құрылымындағы мотивтер иерархиясын қарастырамыз.

О.П. Елисеевтің «Мотивация құрылымы» әдістемесінің көмегімен алынған деректерді талдау зерттелушілердің мотивациялық саласының келесі ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік берді:

Табысқа деген мотивация (ариф. = 64,1; Мо = 60,0). Орташа топтық көрсеткіш орташа деңгейге сәйкес келеді. Ең жиі кездесетін мән (Мо) - 60,0 ұпай болды. Нәтижелерді бөлу бойынша жоғары деңгей – студенттердің 40,5%, орташа деңгей – 53,1%, төмен деңгей – 6,4%.

Танымдық мотив (ариф. = 12,1; Мо = 10,0). Топтық орташа көрсеткіш жоғары деңгейде. Модальды мән-10,0 балл. Нәтижелерді бөлу: жоғары деңгей-47,6%, орташа деңгей – 49,0%, төмен деңгей – 3,5% түрінде алынды.

Бәсекелестік мотив (жарыс мотиві деп түсінеміз) (ариф. = 8,5; Мо = 10,0). Орташа топтық көрсеткіш орташа деңгейге сәйкес келеді. Сән (10,0 ұпай) ең көп таралған мәнді көрсетеді. Жоғары деңгей – 32,9%, орташа деңгей – 59,4%, төмен деңгей – 7,7% деп бөлінді.

Жетістік мотиві (ариф. орта = 15,7; Мо = 10,0). Топтық орташа көрсеткіш жоғары деңгейді көрсетеді. Бұл жағдайда модальды мән 10,0 баллды құрайды. Нәтижелерді бөлу бойынша жоғары деңгей – 54,5%, орташа деңгей – 40,6%, төмен деңгей – 4,9% алынды.

Ішкі мотив (ариф. = 10,1; Мо = 10,0). Топтық орташа көрсеткіш орташа деңгейде. Сән 10,0 баллға тең. Бөлу: жоғары деңгей-39,9%, орташа деңгей – 53,1%, төмен деңгей – 7,0%.

Нәтижелердің мағыналық мотиві (Арифті қараңыз. = 9,4; Мо = 10,0). Орташа топтық көрсеткіш орташа деңгейге сәйкес келеді. Ең жиі кездесетіні-10,0 балл (Мо). Бөлу жоғары деңгей – 31,5%, орташа деңгей – 63,6%, төмен деңгей – 3,5% көрсетілді.

Тапсырмалардың күрделілік мотиві (ариф= 8,3; Мо = 10,0). Топтық орташа көрсеткіш барлық мотивтердің ішіндегі ең кішісі бола отырып, орташа деңгейде. Сән - 10,0 ұпай. Жоғары деңгей – 36,4%, орташа деңгей – 53,1%, төмен деңгей – 10,5%.

Тұжырым жасасақ, нәтижелер жетістікке жету мотивациясының құрылымында дамудың жоғары деңгейі екі мотивке тән екенін көрсетті, жетістік мотиві және танымдық мотив. Қалған компоненттер (табысқа жету мотивациясы, ішкі мотив, нәтиже мағынасының мотиві) орташа ауырлық деңгейіне ие. Бұл үлгіде ең аз дамыған бәсекелестік мотив және тапсырмалардың күрделілігінің мотиві болды [5].

Мотивацияның ішкі құрылымындағы мотивтер иерархиясын қарастырайық:

Қарым-қатынастың жалпы мотивациясы (ариф. = 51,9; Мо = 60,0) орташа деңгейде. Таңдау үшін ең типтік мән (мода) 60,0 балл болды. Нәтижелерді деңгей бойынша жоғары деңгей студенттердің 32,8% – орташа деңгей – 53,8%-да, төмен деңгей – 5,6%-да анықталды.

Мотивация құрылымындағы жеке мотивтерді талдау келесі нәтижелерді анықтады.

Бастама мотиві (ариф. = 10,4; Мо = 10,0) дамудың орташа деңгейін көрсетеді. Жоғары көрсеткіштермен студенттердің 40,6%-ы, орташа көрсеткіштермен – 53,8%-ы, төмен көрсеткіштермен – 5,6%-ы таралды.

Ерік күштерінің өзін-өзі бағалау мотиві (ариф. = 10,3; Мо = 10,0) сонымен қатар орташа деңгейде. Жоғары баллды субъектілердің 42% – көрсетті, орташа – 53,1% - 4, төмен-4,9% - көрсетті.

Ерік күштерінің өзін-өзі құлыптау мотиві (ариф. = 14,1; Мо = 10,0) орташа көрсеткіші жоғары деңгейге сәйкес келетін бірлік. Бөлу студенттердің 60,8% – жоғары деңгей, 36,4% – орташа, 2,8%-да төмен.

Жеке потенциалды өзін-өзі бағалау мотиві (ариф. = 9,3; Мо = 10,0) орташа деп бағаланады. Респонденттердің 35%-ы жоғары нәтиже көрсетті, орташа – 59,4%, төмен – 5,6%.

Жұмысты жеке түсіну мотиві (ариф. = 4,3; Мо = 10,0) орташа деңгейде, бірақ оның арифметикалық орташа мәні барлық мотивтердің ең аз уақыты болып табылады. Студенттердің көп саны (83,2%) орташа нәтиже көрсетті, ал жоғары және төмен ұпайлар сәйкесінше 9,1% және 7,7% алды.

Позитивті жеке сенімдердің мотиві (ариф. = 3,5; Мо = 10,0) сонымен қатар орташа баллдың орташа деңгейімен сипатталады. Бөлу 78,3% - орташа, 9,1% – жоғары, 12,6% - төмен.

Тұжырымдама бойынша нәтижелер мотивация құрылымында бір мотив бар екенін көрсетеді – ерік- жігердің өзін-өзі бұғаттау мотиві-дамудың жоғары деңгейіне ие. Дамудың негізгі мотивтері-бұл жұмысты жеке түсінудің орташа, себеп-салдарлық мотиві және ең аз дәрежеде дамудың оң жеке мотивтерінің мотиві.

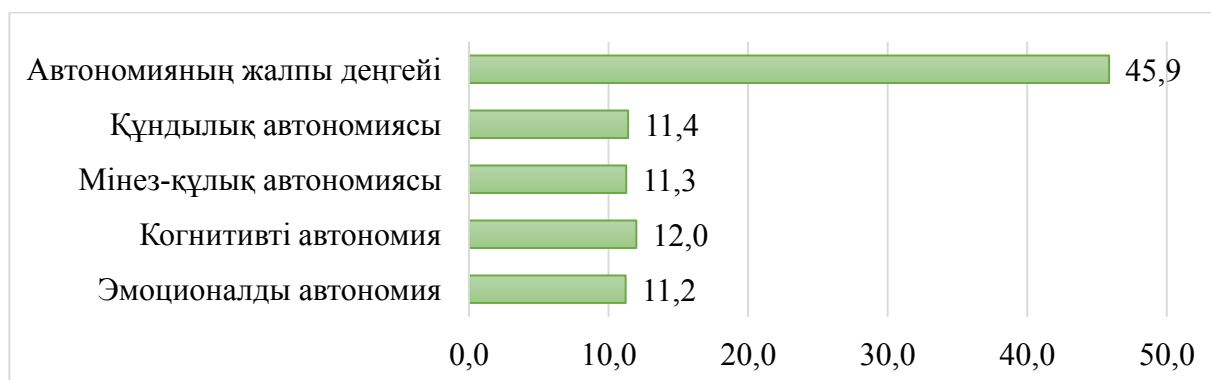
Крускал-Уоллис Н критерийін қолдана отырып, эксперименттік және бақылау топтары арасындағы мотивация құрылымын салыстырмалы талдау кестеде келтірілген [6].

Кесте 2. Эксперименттік және бақылау топтарындағы мотивация құрылымының салыстырмалы талдауы (бірінші тест)

	Топтар			Крускал-Уоллистің Н-критерийі, мәнділік деңгейі
	ЭТ	БТ1	БТ2	
Танымдық мотиві	47.23	73,81	73,83	H=5,795, p=0,051
Бәсекелік мотиві	66.17	76,79	70,53	H=0,663, p=0,718
Жетістікке жету мотиві	55.10	69,93	73,49	H=2,721, p=0,257
Ішкі мотив	59,93	79.10	70,96	H=1,963, p=0,375
Нәтижелердің мағынасының мотиві	59,77	61,95	74.41	H=2,974, p=0,226
Тапсырмалардың күрделілігінің мотиві	67,50	63.00	73.10	H=1,216, p=0,544
Жетістікке жету мотивациясы	51,77	72,90	73.37	H=3,736, p=0,154
Инициация мотиві	63.07	79.24	70,49	H=1,477, p=0,478
Ерік күш-жігерінің өзін-өзі бағалау мотиві	66,57	68,90	72.05	H=0,308, p=0,857
Ерік күшіне өзін-өзі жұмылдыру мотиві	66.40	76.21	70,61	H=0,554, p=0,758
Жеке потенциалды өзін-өзі бағалау мотиві	72,80	74,90	69,96	H=0,298, p=0,862
Жұмысты жеке түсіну мотиві	64,63	71,93	71,72	H=0,422, p=0,810
Позитивті жеке күту мотиві	75.13	75,79	69,45	H=0,611, p=0,737
Қарым-қатынас мотивациясы	67,67	76,55	70,37	H=0,514, p=0,773

Осы әдістеменің нәтижелері бойынша эксперименттік және бақылау топтары арасындағы айтарлықтай айырмашылықтар тек бір танымдық мотивте анықталды, бұл эксперименттік топта айтарлықтай төмен.

«Автономия сауалнамасы» (О.А. Карабанова, Н.Н. Поскребышева бойынша) білім алушылардың мотивациялық ерекшеліктерін қарастырайық. Алынған мәліметтер 2-суретте және 3-кестеде берілген [7].

Сурет 2 – Педагогикалық мамандық студенттерінің мотивациялық дербестігінің ерекшеліктері (орт.ариф.)

Кесте 3. Педагогикалық мамандық студенттерінің мотивациялық дербестігін жиілікті талдау нәтижелері (%)

	Жоғары көрсеткіш	Орташа көрсеткіш	Төмен көрсеткіш
Эмоционалды автономия	69.2	29.4	1.4
Когнитивті автономия	79.7	18.9	1.4
Мінез-құлық автономиясы	67.8	30.8	1.4
Құндылық автономиясы	80.4	18.2	1.4
Автономияның жалпы деңгейі	74.3	24.3	1.4

Білім алушы жастардың дербестігінің жалпы деңгейі 45,9 баллды құрайды, бұл дербестіктің жоғары деңгейіне сәйкес келеді: дербестік бойынша студенттердің 74,3%-ы жоғары ($M_o = 45,9$), 24,3 орташа нәтиже және 1,4%-ы төмен нәтиже көрсетті. Алынған мәліметтер студенттердің жас ерекшеліктеріне қарай дербестігі жоғары деңгейде қалыптасып, оның құрамдас бөліктері үйлесімді дамығанын көрсетеді:

Эмоционалды автономия – орташа арифметикалық 11,2 балл, бұл жоғары деңгейге сәйкес келеді. Зерттелетін таңдама топтарындағы ең көп таралған көрсеткіш (M_o) 9,0 баллды құрайды, бұл орташа мәнге сәйкес келеді: студенттердің 69,2%-ы жоғары балл, 29,4%-ы орташа және 1,4%-ы төмен нәтиже көрсетті. Мода көрсеткіштері студенттердің сезімдерді тану және оларды ауызша айтуда әлі де біраз қиындықтарға кезігетінін, олар басқалардың эмоциялары арқылы жұқтырылатынын және әрқашан өздерінің эмоциялары мен сезімдерін дұрыс белгілейтініне сенімді емес екенін көрсетеді.

Когнитивті автономия – орташа арифметикалық 12,0 балл, ол жоғары деңгейге сәйкес келеді және студенттердің өз өмірін өзі басқаратынына сенімділігін, сенімділігін көрсетеді, сонымен қатар психикалық және басқа әрекеттерді сыртқы бақылаусыз орындау мүмкіндігін сезінеді. Зерттелетін таңдама топтарындағы ең көп тараған көрсеткіш (M_o) 12,0 балл, бұл жоғары мәнге сәйкес келеді: 79,7% студенттер жоғары, 18,9% орташа және 1,4% төмен нәтиже көрсетті.

Мінез-құлық автономиясы - орташа арифметикалық 11,3 балл, бұл жоғары деңгейге сәйкес келеді. Зерттелетін таңдама топтарындағы ең көп таралған көрсеткіш (M_o) 9,0 баллды құрайды, бұл орташа мәнге сәйкес келеді: студенттердің 67,8%-ы жоғары балл, 30,8%-ы орташа және 1,4%-ы төмен нәтиже көрсетті. Нәтижелер осы үлгідегі студенттер күрделі мінез-құлықтарды орындауда салыстырмалы қиындықтарды көрсетуі мүмкін екенін көрсетеді, ал кейде оларға өзіне сенімділікті сақтау үшін сырттан қолдау мен мақұлдау қажет.

Құндылық автономиясы – орташа арифметикалық 11,4 балл, бұл жоғары деңгейге сәйкес келеді. Зерттелетін таңдама топтарындағы ең көп таралған көрсеткіш (M_o) 11,0 балл, ол жоғары мәнге сәйкес келеді: 80,4% студенттер жоғары балл, 18,2% орташа және 1,4% төмен нәтиже көрсетті.

Жоғары оқу орнының студенттерінің осы тандамалық жиынында автономия компоненттерінің дамуының гетерохронды сипаты байқалады – когнитивті және құндылық автономия басқа компоненттерден алда келеді. Мінез-құлық және эмоционалдық автономия жоғары арифметикалық орташа мәнге қарамастан әлі де қалыптасу сатысында, іріктеуде ең көп таралғаны орташа балл болып табылады. Алынған нәтижелер жасөспірімдік кезеңге көбірек сәйкес келеді және студенттердің эмоционалдық және мінез-құлық дамуында қосымша қолдау қажет екенін көрсетеді. Олар өз бетінше шешім қабылдайды, пікірлері де салмақты, бірақ сөзден іс-әрекетке көшкен кезде оларға қолдау қажет, сонымен қатар оларда өз сезімдерінде кейде түсінбеушіліктер болады, басқалардың оларды қалай түсінетінін және жариялайтыны кездеседі.

Тұтастай алғанда, ұсынылған нәтижелер осы жас кезеңіндегі жеке автономия дамуының қолайлы көрінісін көрсетеді. Мотивациялық дербестік пен оның құрамдас бөліктерінің байқалатын даму деңгейі тұлғаның одан әрі қолайлы дамуының негізі болып табылады.

4-кестеде эксперименттік және бақылау топтарындағы автономия мен оның құрамдас бөліктерінің дамуын салыстырмалы талдау нәтижелері берілген. Салыстыру Крускал-Уоллистің Н-критерийі арқылы жүргізілді. [8]

Кесте 4. Эксперименттік және бақылау топтарындағы автономия және оның құрамдас бөліктерінің дамуын салыстырмалы талдау (бірінші тест)

	Топтар			Крускал-Уоллистің Н-критерийі, мәнділік деңгейі
	ЭТ	БТ1	БТ2	
Эмоционалды автономия	57,93	59,93	75,08	H=4,213, p=0,122
Когнитивті автономия	49,90	60,36	76,14	H=7,288, p=0,026
Мінез-құлық автономиясы	62,53	57,76	74,86	H=3,898, p=0,142
Құндылық автономиясы	55,23	54,79	76,50	H=7,636, p=0,022
Автономияның жалпы деңгейі	52,83	54,69	76,86	H=8,500, p=0,014

4-кестеде келтірілген мәліметтерден мотивациясы жоғары, орташа және төмен топтарда айтарлықтай айырмашылықтар анықталды:

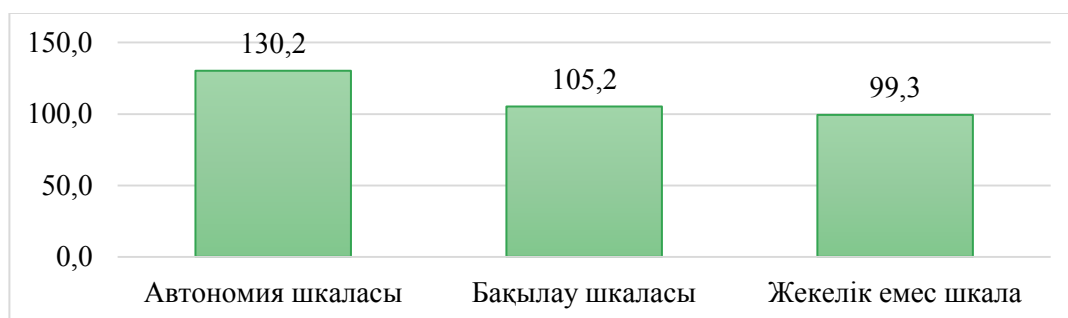
Эксперименттік топ студенттері (мотивация деңгейі төмен) үшін когнитивті және құндылық компоненттері дамуы мен автономияның жалпы деңгейі бойынша төмен деңгей көрсеткіштері сәйкес келеді.

2-бақылау тобының студенттері үшін (мотивацияның жоғары көрсеткіштері) когнитивті және құндылық компоненттері дамуы мен автономияның жалпы деңгейі бойынша жоғары деңгей көрсеткіштері сәйкес келеді.

1-бақылау тобының студенттері үшін (мотивацияның орташа көрсеткіштері) дербестікті дамытудағы аралық нәтижелермен сипатталады, дербестіктің жалпы деңгейі және оның құндылық компоненттері мотивация көрсеткіштері төмен топтан ерекшеленбейді, себебі когнитивті компонент күштірек дамыған.

Осылайша, білім алушылардың арасындағы автономия деңгейі топтарға бөлу үшін пайдаланылмаса да, соған қарамастан, үш топтың арасында айырмашылықтар болған кезде тенденцияның жалғасып жатқанын көреміз. Мотивациясы жоғары студенттердің дербестік және оның жеке құрамдас бөліктері – танымдық және құндылығы жоғары деңгейде қалыптасты, олардың дамуы сыни ойлауды қалыптастыруға ықпал етеді. Мотивация деңгейі орташа жастарда мотивацияның тек танымдық компоненті жоғары деңгейде қалыптасады. Ал мотивация деңгейі төмен жастарда жасөспірімдік шаққа сәйкес дербестік көрсеткіштерінің төмендігімен сипатталады.

«Жалпы каузалдық бағдар шкаласы» әдістемесі бойынша алынған студенттердің мотивациялық стратегияларының ерекшеліктерін қарастырайық. Алынған мәліметтер 3-суретте және 5-кестеде берілген.

Сурет 3 – Педагогикалық мамандық студенттерінің мотивациялық стратегияларының ерекшеліктері (ариф. салыстыру)

Кесте 5. Педагогикалық мамандық студенттерінің мотивациялық стратегияларының жиілігін талдау нәтижелері (%)

	Жоғары көрсеткіш	Орташа көрсеткіш	Төмен көрсеткіш
Автономия шкаласы	68.5	28	3.5
Бақылау шкаласы	25.9	49	25.2
Жекелік емес шкала	21.7	42.7	34.6

Бұл әдіс бойынша нәтижелерді талдау нақты көрсеткіштер бойынша емес, үш шкала бойынша нәтижелердің арақатынасы бойынша жүргізіледі. Зерттеуден алынған мәліметтер студент жастар үшін көшбасшы ішкі себеп-салдарлық бағдар (автономия шкаласы) болып табылатынын көрсетеді, бұл білім алушылардың ішкі мотивациялық жүйемен әрекет ететінін, оларда өзін-өзі анықтау, құзыреттілік және ерік-жігердің көріну сезімін бастан кешіретінін көрсетеді.

Бұл бағыт студенттердің 68,5 пайызында басым.

6-кестеде эксперименттік және бақылау топтарындағы мотивациялық стратегияларды әзірлеуді салыстырмалы талдау нәтижелері берілген. Салыстыру Крускал-Уоллистің Н-критерийі арқылы жүргізілді.

Кесте 6. Эксперименттік және бақылау топтарындағы мотивациялық стратегияларды әзірлеуді салыстырмалы талдау (бірінші тест)

	Топтар			Крускал-Уоллистің Н-критерийі, мәнділік деңгейі
	ЭТ	БТ1	БТ2	
Автономия шкаласы	49,33	77,74	80,89	$H=20,315, p=0,000$
Бақылау шкаласы	63,60	66,88	72,88	$H=0,996, p=0,608$
Жекелік емес шкала	80,73	68,17	40,18	$H=21,144, p=0,000$

6-кестеде келтірілген мәліметтерден, мотивациясы жоғары, орташа және төмен топтарда айтарлықтай айырмашылықтар анықталды:

Эксперименттік топ студенттері үшін (мотивация деңгейі төмен) жекелік емес каузалдық бағдарға бағытталған, амотивациясының басымдылығы сыртқы мотивация жүйесінің элементтері арқылы көрінеді.

2-бақылау тобының студенттері үшін (мотивациядағы жоғары көрсеткіштер) ішкі каузалдық бағдарға негізделіп, ішкі мотивациялық жүйеге басымдылық танытады, олар өзіне-өзі басымдылық танытып, ерік жігерін және компетенттілігін көрсетеді.

1-бақылау тобының студенттері үшін (мотивацияның орташа көрсеткіштері) ішкі мотивациялық жүйеге негізделген ішкі каузалдық бағдармен сипатталады.

Сонымен, мотивациялық стратегиялар білім алушылардың мотивациялық ерекшеліктерін талдауда да елеулі көрсеткіш болып табылады.

Студенттердің кәсіби бағыттылық деңгейін анықтауға арналған тест-сауалнамасынан (Т.Д.Дубовицкая бойынша) алынған мәліметтер.

Алынған мәліметтер 4-суретте және 7-кестеде келтірілген.

Сурет 4 – Педагогикалық мамандық студенттерінің кәсіби бағыттылығының ерекшеліктері (ариф. салыстыру)

Кесте 7. Педагогикалық мамандық студенттерінің кәсіби бағыттылығының жиілігін талдау нәтижелері (%)

	Жоғары көрсеткіш	Орташа көрсеткіш	Төмен көрсеткіш
Кәсіби бағыттылық	20.3	70.6	9.1

Білім алушылардың кәсіби бағыттылығының жалпы деңгейі 10,5 баллды құрайды ($M_o = 9$), бұл орташа деңгейге сәйкес келеді және студенттерге таңдаған мамандықты ұната-тынын және олар таңдаған мамандықты меңгергісі келетінін көрсетеді, дегенмен, оқытудың кейбір ерекшеліктері олардың мотивациясын төмендетеді, барлық субъектілер бірдей қызығу-шылықты тудырмайды, кейде олар кәсіптегі болашағына күмәнданады: студенттердің 70,6%-ы кәсіби бағыттылықтың орташа деңгейін көрсетеді; студенттердің 20,3% жоғары кәсіби бағыт-тылықты көрсетеді; студенттер кәсіби бағыттылықтың төмен деңгейін көрсетеді және өз мамандығын өзгерту туралы ойлайды.

8-кестеде эксперименттік және бақылау топтарындағы кәсіптік бағдар деңгейінің салыстырмалы талдауының нәтижелері берілген. Салыстыру Крускал-Уоллис Н-критерийі арқылы жүргізілді.

Кесте 8. Эксперименттік және бақылау топтарындағы кәсіби бағыттылық деңгейін салыстырмалы талдау (бірінші сынақ)

	Топтар			Крускал-Уоллистің Н-критерийінің мәнділік деңгейі
	ЭТ	БТ1	БТ2	
Кәсіби бағыттылық	33.13	46,79	81,25	$H=27,313, p=0,000$

Алынған нәтижелер топтар арасында айтарлықтай айырмашылықтардың барын, ынтасы-ның деңгейі жоғары студенттердің кәсіби бағыттылығының жоғары екендігін көрсетеді, таңдаған мамандығын игеруге ұмтылады, таңдаған мамандығы ұнайды; олар болашақта жұмыс істеп, осы мамандық бойынша одан әрі білімдерін жетілдіргісі келеді; бос уақытында болашақ мамандығына қатысты мәселелермен айналысады; таңдаған мамандығы бойынша достарының да көп болуы; өз мамандықтарын жоғары қояды.

Осылайша, тестілеудің бірінші кезеңінде келесі нәтижелер алынды:

ҚОРЫТЫНДЫ Педагогикалық мамандықтардың 4 курс бакалавр студенттерінде ішкі мотивация басымырақ, жоғары деңгеймен қалыптасатындығын көрсетеді. Академиялық

мотивация құрылымында танымдық мотивация, өзін-өзі дамыту мотивациясы және жетістікке жету мотивациясы басым болады.

Білім алушылардың 25%-ы жоғары деңгейдегі амотивацияны көрсетті.

Оқытудың ішкі сыртқы мотивациясының құрылымы бойынша алынған нәтижелер мотивтердің симметриялы түрде дамымағанын, білім алушылардың қазіргі уақытта болашақта оқу белсенділігін анықтайтын мотивтерге көбірек көңіл бөлетінін көрсетеді:

оқуға деген ішкі мотивация құрылымында кәсіптік мотивтер (болашақ) жоғары деңгейде болса, онда ЖОО-на түсу мотивтері (өткен) және үшінші орында шын мәнінде әрекет етуші мотивтер (қазіргі) болады.

оқудың сыртқы мотивациясының құрылымында мотивтер де симметриялы түрде дамымаған, кәсіби мотивтер (болашақ) жоғары деңгейде болса, онда шын мәнінде әрекет етуші мотивтер (қазіргі) және жоғары оқу орнына түсу мотивтері (өткен) бар.

Жүргізілген салыстырмалы талдау жастарда нақты (қазіргі) және кәсіби мотивтермен (болашақ) бірге сыртқы мотивацияның неғұрлым дамығанын көрсетті. Ал ЖОО-ға түсу мотиві (өткен), керісінше, ішкі мотивация құрылымында көбірек дамыған.

Жетістікке жету мотивінің деңгейі орташа деңгейде, бірінші орында жетістікке жету мотиві және танымдық мотив. Қалған мотивтер орташа деңгейде, тапсырмалардың күрделілігі мотиві және бәсекелестік мотив аз дәрежеде дамыған.

Қарым-қатынас мотивациясының деңгейі де орташа деңгейде, ең күшті мотив – ерікті күш-жігерге өзін-өзі жұмылдыру мотиві. Қалған мотивтер орташа деңгейде, еңбекті жеке түсіну мотиві және оң жеке күту мотиві аз дәрежеде дамыған.

Демек, жастардың мотивациясының құрылымы гетерохронды түрде дамиды, ішкі және сыртқы мотивацияның ішкі құрылымдары жоғары деңгейде дамыған. Ішкі мотивацияның ішкі құрылымында білім, жетістікке жету мотивтері, кәсіби мотивтер және ерікті күш-жігерге өзін-өзі жұмылдыру мотиві басым болады. Сыртқы мотивацияның ішкі құрылымында кәсіби мотивтер басым болады. Студенттердің төрттен бірінде мотивациялық ішкі құрылым басым.

Білім алушылардың дербестігі жоғары деңгейде дамыған. Автономия компоненттерінің дамуының гетерохронды сипаты бар – танымдық және құндылық автономия қалған құрамдас бөліктерден алда келеді. Мінез-құлық және эмоционалдық автономия әлі қалыптасу сатысында, іріктеуде ең жиі кездесетіні орташа. Алынған нәтижелер жасөспірімдік кезеңге көбірек сәйкес келеді және студенттердің эмоционалдық және мінез-құлық дамуында қосымша қолдау қажет екенін көрсетеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Елисеев О.П. Мотивацияның құрылымы // Тұлға психологиясы бойынша семинар. – СПб., 2003. – С. 431-433.
2. Рыспаева Ч.К. Теоретические основы формирования профессиональной мотивации будущего учителя / Ч.К. Рыспаева // Наука и инновационные технологии. – 2021. – №1(18). – С. 194–199.
3. Маркова А.К. Формирование мотивации учения: книга для учителя. – М.: Просвещение, 1990. – 192 с.
4. Профессиональная мотивация. А-Я. Психологический словарь <http://azps.ru/handbook/p/prof738.html> 12.07.2021.
5. Мынбаева А.К. Инновационные методы обучения, или как интересно преподавать: учебное пособие / А.К. Мынбаева, З.М. Садуакасова. – 11-е изд. – Алматы: Қазақ университеті, 2019. – С. 462.
6. Дружинин В.Н. Психология общих способностей: учебное пособие для бакалавриата, специалитета и магистратуры / В.Н. Дружинин. – 3-е изд. – М.: Издательство Юрайт, 2019. – С. 349.

7. Поскребышева Н.Н., Карабанова О.А. Дамудың әлеуметтік жағдайы контекстінде жасөспірімнің тұлғалық дербестігін зерттеу // Ұлттық психологиялық журнал. - 2014. - №4(16). - С. 34-41.
8. Дергачева О.Е., Дорфман Л.Я., Леонтьев Д.А. Себеп-салдарлық бағдарлар сауалнама-сының орыс тіліндегі бейімделуі // Мәскеу университетінің хабаршысы. Психология. - 2008. - Серия 14, №3. - С. 91-106.
9. Елисеев О.П. Мотивацияның құрылымы // Тұлға психологиясы бойынша семинар. - СПб., 2003. - С. 431-433.
10. Дубовицкая Т.Д. Студенттердің кәсіптік бағыттылық деңгейінің диагностикасы // Психология ғылымы және білім. - 2004. - Т. 9, №2. - С. 82-86.
11. Занюк С. Психология мотивации: теория и практика мотивирования. Киев: Эльга-Н: Ника-Центр, 2001. - 352 с.

References

- 1 Eliseev O.P. Motivaciyanıñ qurılımy // Tıłǵa psihologiyasy boıynsha seminar. - SPb., 2003. - S. 431-433.
- 2 Ryspaeva Ch.K. Teoreticheskie osnovy formirovaniya professionalnoj motivacii budushego uchitelya / Ch.K. Ryspaeva // Nauka i innovacionnye tehnologii. - 2021. - №1(18). - S. 194-199.
- 3 Markova A.K. Formirovanie motivacii ucheniya: kniga dlya uchitelya. - M.: Prosveshenie, 1990. - 192 s.
- 4 Professionalnaya motivaciya. A-Ya. Psihologicheskij slovar <http://azps.ru/handbook/p/prof738.html> 12.07.2021.
- 5 Mynbaeva A.K. Innovacionnye metody obucheniya, ili kak interesno prepodavat: uchebnoe posobie / A.K. Mynbaeva, Z.M. Sadvakasova. - 11-e izd. - Almaty: Qazaq universiteti, 2019. - S. 462.
- 6 Druzhinin V.N. Psihologiya obshih sposobnostej: uchebnoe posobie dlya bakalavriata, specialiteta i magistratury / V. N. Druzhinin. - 3-e izd. - Moskva: Izdatelstvo Yurajt, 2019. - S. 349.
- 7 Poskrebysheva N.N., Karabanova O.A. Damudıñ әлеуметтік жағдайы контекстінде жасөспірімнің тұлғалық дербестігін зерттеу // Ұлттық психологиялық журнал. - 2014. - №4(16). - С. 34-41.
- 8 Dergacheva O.E., Dorfman L.Ya., Leontev D.A. Seбep-saldarlıq бағдарлар сауалнама-сының орыс тіліндегі бейімделуі // Мәскеу университетінің хабаршысы. Психология. - 2008. - Серия 14, №3. - С. 91-106.
- 9 Eliseev O.P. Motivaciyanıñ qurılımy // Tıłǵa psihologiyasy boıynsha seminar. - Spb., 2003. - S. 431-433.
- 10 Dubovickaya T.D. Studentterdiñ kәсіптік бағыттылық деңгейінің diagnostikasy // Psihologiya ғылымы және білім. - 2004. - Т. 9, №2. - С. 82-86.
- 11 Zanyuk S. Psihologiya motivacii: teoriya i praktika motivirovaniya. Kiev: Elga-N: Nika-Centr, 2001. - 352 s.